

СЕКЦІЯ 4

ЛІНГВІСТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ІНФОРМАЦІЇ ТА СОЦІУМУ

*Лукаш Г. П., д-р філол. наук, професор
Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця*

НАЦІОНАЛЬНІ СМИСЛИ МОВИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2022 Р.

24 лютого 2022 р. до нас прийшов «руський мир». Ідея «руського мира» була проголошена ще в середині 1990-х у колі Московського методологічного гуртка заради порятунку імперського конструкту Росії. Один із батьків концепції Петро Щедровицький зі співавторами близько 1997 р. запропонував бачення «руського мира», за яким «сьогодні Росія влаштована так, що в кордонах Російської Федерації і в тій «Росії», що не окреслюється цими просторовими кордонами, – однакова чисельність людей» [1]. До складу так званої «зовнішньої Росії» методологи записали всіх, хто говорить російською мовою, незалежно від національності, громадянства та їхньої власної волі. Провідником ідеології «руського мира» став президент Росії Володимир Путін, а головним реалізатором і речником – патріарх РПЦ Кирило. Після обрання патріархом у 2009 р. Кирило почав здійснювати регулярні візити в Україну – зокрема на День Хрещення Русі, усіяко підкреслюючи «спільність виходу з купелі Володимирового хрещення» [5]. Сама концепція «руського мира» полягала у використанні православної віри, слов'янського коріння, російської мови, якоїсь «особливої духовності» («скрепів») для утримання України (і принагідно Білорусі) у підпорядкуванні Москви. Утім, «поняття *руський мир* ні культурно, ні політично, ні економічно не можна визначити. Це насправді є великим фейком, поясненням того, що вони роблять. Це видимість історизму, видимість державності», – так вважає український історик Олександр Алфьоров, визначаючи це поняття в інтерв'ю ТСН [4]. Отже, врятувати нас від «руського мира» зможе лише український світ – наш світ, осмислений і відтворений в українському слові.

Поверховий моніторинг показує, що поняття ворожої ідеології у нашому суспільстві залишається чужим, оскільки пишеться воно у нас по-різному: «русский мир» (тобто залишають російську графіку й беруть у лапки); «русскій мір» (транслітерують); «рускій мір» (транскрибують); «русскій міръ» (відтворюють первинне, застаріле написання мовою оригіналу); «російський світ» (перекладають).

Із початком повномасштабної війни в Україні мовне питання обговорюють усе гостріше. Українські зірки, телеведучі і не лише публічні люди, які до того говорили російською, почали активно спілкуватися українською. Дані проведеного в середині березня 2022 р. соціопитування групи «Рейтинг» показали: ще ніколи українське суспільство не було настільки згуртованим навколо захисту української мови. 76 % українців називають українську своєю рідною (десять років тому ця цифра становила 57 %). А 83 % опитаних переконані, що українська має бути єдиною державною мовою в їхній країні [8]. Отже, під час війни, яку розпочала росія проти України, українська мова – не тільки ознака національної ідентичності та громадянської позиції, а й інструмент боротьби з ворогом. А ворог чудово зрозумів значення мови: у заблокованому та зруйнованому Маріуполі окупанти змінювали дороговкази на російські. В окупованих населених пунктах Луганської, Донецької, Харківської, Херсонської та Запорізької областей навчальний процес починають переводити на російські стандарти. Сергій Жадан у фейсбуці влучно написав: «...Історія нині не просто переписується – вона переписується українською мовою» [<https://m.facebook.com/serhiy.zhadan/posts/532539058228449>].

Наша мова змінюється сама і змінює світ. Тепер в усіх на слуху слова українських стрілецьких пісень чи гасла на кшталт «Слава Україні! Героям слава!». На площах європейських міст люди виходять на акції з україномовними плакатами, а чимало зарубіжних волонтерів і політиків стараються говорити українською слова підтримки нашому народу. Понад 80 % респондентів визнають ОУН-УПА. Ставлення до Степана Бандери, Симона Петлюри, Івана Мазепи змінилося кардинально, їх підтримує вся Україна. Отже, змінюється суспільство –

змінюється ставлення до мови і змінюється сама мова – з переоцінкою цінностей, із переосмисленням багатьох речей і з набагато дрібнішими змінами в побуті. І це природно, адже в мові відображається навколишня дійсність і матеріалізується, об'єктивується наше мислення.

Розглянемо позиції, що засвідчують посилення національних смислів у мові війни.

1. Рівень мовної самоідентифікації українців стабільно зростає: процес «розколонізації» українців, подальше роз'язичення українців.

2. Розуміння того, що ми не «брати». Мем «паляниця».

3. Ворога – зневажасмо: велике значення маленької букви!

4. Граматика зневаги: *на Росії*.

5. Поборювання всього російського у символічному просторі України, зокрема в її топоніміконі. Відчуження власних назв – написання транслітерацією. Про це йдеться у Рекомендаціях Уповноваженого із захисту державної мови щодо окремих питань застосування української мови як державної у діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування (в частині унормування, найменування та перейменування географічних назв та назв об'єктів топоніміки), текст якого оприлюднено на офіційному сайті.

6. Перейменування російської території та її населення у мові публіцистики і не тільки: *московія, ерефія, мокша, мордор, расея, раша, рашка* та ін.

7. Загроза появи обценних слів і висловів: *Тож і путін Хуйло вже нормативна лексика...*

8. Поява нових слів. Гумор і сатира як ще одна могутня зброя українців.

Зупинимося на деяких із них детальніше.

Позиція перша. Дані досліджень респондентів показують посилення ідентифікації себе як громадянина України. Наприклад, якщо рік тому 75 % ідентифікували себе як громадяни України, то зараз це значення – 98 %. Також помітна тотальна відмова від радянської ідентичності. Абсолютна сепарація від росіян, 91 % не підтримують тезу, що українці та росіяни – один народ. 64 % переконані, що відновлення дружніх відносин неможливе. 76 % переконані, що потрібне перейменування тих об'єктів, які пов'язані із рф.

Ірина Фаріон стверджує, що ми збереглися як окремий етнос, попри понад 350-літній період втрати державності через окупацію Московією, тому, що саме мова була тим кордоном, що відмежовувала нас від ворога і об'єднувала всередині. Вона наводить той факт, що Богдан Хмельницький на перемовини до Московії їздив із перекладачем, і це найпевніший доказ нашої різності з московитами: «...московити мали чималий клопіт як із розмовною, так і з літературною мовою тогочасних білорусів та українців. Вони часто неправильно їх розуміли; у них було мало кваліфікованих перекладачів; вони навіть не могли «очистити» макаронічний текст, переписуючи його задля внесення до важливих офіційних документів» (Кінан Едвард. Російські історичні міфи. Київ: Критика, 2001., С. 56). І дипломатія Богдана Хмельницького дійшла переконливого висновку: межі мови – це і є межі України. А вже потім цей висновок екрав путін, застосовуючи його до своєї російської мови уже в іншому контексті [2].

Позиція друга. Уже зараз ці тренди можна помітити у соцмережах. Десятки, якщо не сотні користувачів тіктоку та інстаграму, які досі публікували контент російською, зараз перейшли на українську. У тіктоку навіть з'явився спеціальний хештег «#язабула»: ним користувачі соцмережі, які перейшли на українську, відповідають на запитання коментаторів, мовляв, як же так, ти все життя говорив російською.

Ми все чіткіше почали розуміти, що ми – дуже різні, далеко не «брати». І мови наші не споріднені. Росіянин, ніколи не чуючи українську мову, її не розуміє абсолютно. Так само й українець. Сьогодні поширена в Україні міська легенда стверджує, що на блокпостах Збройних сил чимало російських диверсантів були викриті саме через те, що вони не зуміли проказати «паляниця» правильно. Мовляв, навіть російськомовні українці, якщо напружаться, вимовити це слово можуть. Росіяни – нізащо. «Секрет *паляниці* полягає в тому, що український звук «и» абсолютно відрізняється від російського. Він формується в зовсім іншій частині мовного апарату і навіть у транскрипції позначається іншим значком. А м'який звук «ц» – це давня відмінність української від всіх решти слов'янських мов. Коли ці два чинники накладаються одне на одне, то для людей, які не є носіями української, починаються великі проблеми», – каже ВВС

мовознавець, заступник директора Інституту мовознавства Академії наук України Олександр Скопненко [8].

Паляниця – це не лише «плескатий хліб із пшеничного борошна круглої форми», це ще й *шиболет*. А шиболет – це одночасно біблійний і лінгвістичний термін, який означає характерну мовну особливість, за якою можна впізнати людину, для якої та чи інша мова не є рідною. За сюжетом із Книги Суддів, гілеадяни, завдавши поразки своїм сусідам єфремлянам, побоювалися, що представники цього Ізраїлевого коліна змішаються з місцевим населенням і зможуть уникнути справедливого, на думку гілеадян, покарання. Тому переможці зайняли переправу через Йордан і змушували всіх, хто хотів переправитися на інший берег, вимовити фразу зі словом *шиболет* ('потік'). У діалекті єврейської мови, якою користувалися єфремляни, не було звуку «ш», тому тих подорожніх, які вимовляли фразу по-єфремлянському – «сиболет», одразу вбивали. А у роки Другої світової війни радянські солдати змушували підозрілих громадян чітко вимовити слово «дорога». Німці нібито з таким шиболетом не справлялися: вони говорили «торока», чим зраджували своє походження [8].

Позиція третя: ворога – зневажаємо, і це засвідчує велике значення маленької букви. Уже на першому тижні повномасштабної московської агресії практику написання власних назв РФ та РБ, запроваджену стихійно в соцмережах, підхопили інформагенції, інтернет-ЗМІ та офіційні сайти органів влади України. Відзначимо, що норми вживання великої й малої літер на початку слова підпорядковуються смислому принципу. Якщо велика літера замість малої на початку слова – це вияв шаноби, то, навпаки, мала буква замість унормованої великої виправдано (з усіх поглядів) може позначати зневагу до об'єкта номінації. Міністерство культури та інформаційної політики України оприлюднило нові неформальні правила українського правопису. Про це йдеться на сторінці відомства у фейсбуці, і тепер із маленької літери можна писати слова «кремль» та «путін», не побоюючись орфографічних помилок [URL: <https://konkurent.ua/publication/91024/slova-putin-ta-kreml-mozhna-pisati-z-malenkoi-literi-minkult/>]. Маємо навіть інші випадки використання. Наприклад: *Колишній депутат Держдуми рф заявив, що на росії затримали колишнього радника президента рф владіміра путіна владіслава суркова*. [URL: <https://konkurent.ua/publication/93591/u-moskovii-zatrimali-ideologa-ruskay-vesni-surkova-eksdeputat-dumi>]. У наведеному прикладі маємо ще одну зміну (п'ята позиція) – транслітерацію власних назв. Мета – «відчуження», прагнення відмежуватися від ворожої мови. Інші приклади, взяті зі стрічок новин: *Голєніщєв, Прїтожїн; дмітрїй мєдвєдєв*.

Зневага до ворога поширюється і на граматичний рівень. *На росії* – поширений мем, який сформувався внаслідок послідовної політики значної частини російських медіа на невизнання України як самостійної держави та уникнення правописного «в Україні» із заміною його «на Україні» в сенсі «на території». Наприклад: *На росії «з міркувань воєнної цензури» масово блокують сайти. Минулими вихідними на росії святкували день військово-морського флоту На росії відкрито заявили, що збираються загарбати не лише Донбас*. Уточнимо: прийменник *в (у)* у просторовому значенні вживають тоді, коли говорять про щось ціле, докладно окреслене, компактне, центральне: *в Україні, у Харкові*. Коли мовець розповідає про частину країни, про якусь її етнографічну територію, про частину міста, віддалені від центру околиці, варто вживати прийменник *на*: *на Волині, на Поліссі, на Донбасі, на Запоріжжі, на Полтавщині, на Подолі, на Засуллі, на хуторі, на селі* (тобто не в місті).

Шоста позиція: **перейменування російської території та її мешканців**. Вони вже навіть не росія і не рф: на позначення країни агресорів-окупантів та їхньої «електоральної бази» швидко виникло безліч синонімів-дисфемізмів, забарвлених різними відтінками – від іронічно-глузливого до образливого, лайливого: *московія, ерефія, мокша, мордор, расєя, раша, рашка*. А населення її – *московити, мордоряни, мокшанці*. І це на додачу до стародавнього етнофолізму *кацани* й уже майже нейтрального *москалі*. «Типові представники» цієї популяції, які продемонстрували свою сутність на нашій землі після вторгнення 24 лютого 2022 р., – *рашисти, орки, русня*.

Цікавий факт для документознавців: маршрут для «русского военного корабля» – фразу, що стала символом спротиву у війні проти російських загарбників, тепер можна цілком легітимно

використовувати в комунікації державних службовців. Відповідне роз'яснення на своїй сторінці у фейсбуку опублікувало Національне агентство України з питань державної служби: «Всесвітньо відома фраза прикордонників з о. Зміїний, яка стала девізом українців у боротьбі з окупантами, не є порушенням Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування», – йдеться в роз'ясненні, яке НАДС наведено у відповідь на запит Андрія Богдановича, заступника Голови Державної екоінспекції України. У документі підкреслено, що листи міністерств та органів виконавчої влади мають роз'яснювальний характер і не створюють правових норм.

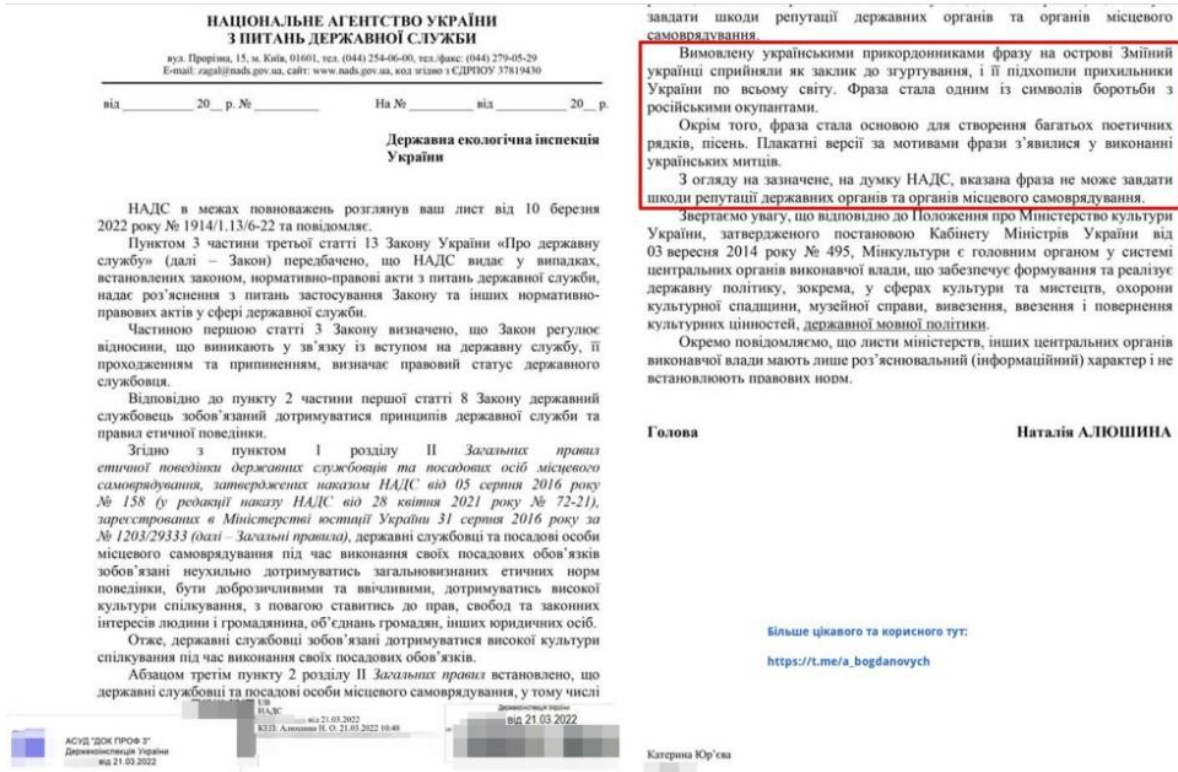

Рисунок 1 – Фото документа з офіційної сторінки Агентства у фейсбуку [URL: <https://vogue.ua/article/culture/lifestyle/ce-oficijno-zatverdzheno-marshrut-dlya-russkogo-voennogo-korablya.html>].

З'являються нові слова: *рашизм, бавовна, аналоговнет, наволонтерити* («знайти з-під землі та доставити туди, де треба, що завгодно»), *Чорнобаївка* як синонім Бермудського трикутника; імена: 4 квітня повідомив Мін'юст, що у Вінницькій області хлопчика назвали *Ян Джавелін*, а в Києві дівчинку – *Джавеліна*. Виникають фразеологізми: *повертатися в Чорнобаївку, побачити Чорнобаївку – та померти, іти за російським кораблем, квиток на концерт кобзона, плюс 4.5.0*), навіть скоромовки для вивчення української мови. Наприклад, українська режисерка й акторка, авторка курсу роботи над власним голосом «Видихай і звучи 2.0» Поліна Коробейник створила добірку таких авторських скоромовок: *Клара для Карла вкрала байрактара, Чорної ночі червона калина хилилась хилилась під Хливноюка, та не схилилась, а розвеселилась* та інші.

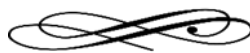
Навіть у найважчі дні війни українці не припиняють «обстрілювати» ворога мемами, дотепами, каламбурами й фотожабами. Зокрема, цікаво у мемах про Бандеру і бандерівців обігруються відомі імена *бандерівці* (Хосе Антоніо Домінгеса Бандера, сценічний псевдонім *Антоніо Бандерас* – іспанський актор); *бондерівці* (*Джеймс Бонд* – вигаданий персонаж, створений письменником Яном Флемінгом); *бендерівці* (*Остан Бендер* – літературний персонаж, головний герой романів Іллі Ільфа та Євгена Петрова); *біндерівці* (британський актор Роуен Аткінсон, найбільш відомий широкій аудиторії як *Містер Бін*). Нові українські слова, які виникли під час війни, подає віртуальний жартівливий «Словник сучасної української мови»,

причому тут гумор і сатира – могутня зброя українців. Отож, у цьому словнику є: *заукраїнити* – Urban Dictionary. Його на днях внесли до словника англомовного сленгу. *Шойгувати* – робити вигляд на робочому місці, що все йде по плану, навіть якщо все пливе за військовим кораблем. *Чорнобаїти* – постійно робити одне і те ж саме, не отримуючи іншого результату, та дуже страждати через це. *Макронити* – робити дуже стурбований вигляд щодо певної ситуації, усім це показувати, але нічого не робити по суті. *Натівець* – людина, яка не дотримується своїх обіцянок. *Якти* – прояв щирої турботи, підтримки. *Бледіна (bledina)* – популярне в українському сегменті Twitter #укрті слово позначає ракетну атаку: *Оголосили повітряну тривогу – значить, бледіна вже вилетіла*. Цікаво, що англійською слово *bledina* тлумачиться як «смертельно потворна сучка», і його нещодавно внесли до міжнародного сленгового словника Urban Dictionary.

Підсумовуючи огляд позицій, що засвідчують посилення національних смислів у мові російсько-української війни, підкреслимо, що у важкий воєнний час іде виражена переоцінка цінностей і посилення мовної репрезентації національно-державних аспектів України. Мовна реалізація нових соціальних цінностей – це також неоднозначний і непрямолінійний, а часто і суперечливий процес переосмислення найменувань політико-ідеологічних орієнтирів попередньої доби.

Список використаних джерел

1. «Русский мир» – ересь чи неонацизм? Розбирається Костянтин Дорошенко. URL: <https://suspilne.media/222989-russkij-mir-eres-ci-neonacizm-rozbiraetsa-kostantin-dorosenko/> (дата звернення: 05.05.2022).
2. Ірина Фаріон. Українська правда. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/6235e596d4cc3/>
3. Російськомовні топоніми в Україні під заборонаю. URL: https://galinfo.com.ua/news/rosiyskomovni_toponimy_v_ukraini_pid_zaboronoyu_ombudsmen_384294.html (дата звернення: 05.05.2022).
4. Руський мир – це фейк. Історик Олександр Алфьоров. URL: https://www.youtube.com/watch?v=IEfFf_YLhNk (дата звернення: 23.05.2022).
5. Хотін Р. «Русский мир», «победобесіє», «рашизм». За які ідеології Кремль воює в Україні? URL: <https://gromadske.com/2022/10/> (дата звернення: 05.05.2022).
6. Хрищук А. Українська мова – зброя народу: чому мовне питання під час війни надважливе. URL: <https://explainer.ua/ukrayinska-mova-zbroya-narodu-chomu-movne-pitannya-pid-chas-vijni-nadvazhlive/> (дата звернення: 27.05.2022).
7. Шойгувати, арестовлення, затримки: українці вигадали «Словник сучасної мови». URL: https://www.rbc.ua/ukr/stylar/shoyguvati-arestovlennya-zatridni_ukraintsy_1648713076.html (дата звернення: 05.05.2022).
8. Як змінилася українська мова під час війни? Блог Віктора Дяченка <https://blog.liga.net/user/vdiachenko/article/45796> (дата звернення: 23.06.2022).

Тур О. М., д-р пед. наук, доцент

Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», м. Полтава

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНІЦІАЛЬНИХ АБРЕВІАТУР СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

До типу ініціальних аббревіатур відносимо літерні та звукові лексичні скорочення, утворені з початкових букв або звуків вихідного словосполучення. Основним чинником становлення